

Весна Матовић

ПИСЦИ КАО ТВОРЦИ СРПСКОГ КЊИЖЕВНОГ ЈЕЗИКА

Научни скуп о српским писцима као творцима језика била је једна од манифестација, којом се под покровитељством Министарства културе обележавала година књиге и језика у Србији. Институт за књижевност и уметност и Вукова задужбина овој прослави су се придружили скупом одржаним у Вуковим данима посвећеним проучавању вуковске језичке и књижевне баштине и њеној улози у националној култури.

Предлог за одржавање овог скупа потекао је од Миодрага Матицког, председника Вукове задужбине и дугогодишњег директора Института за књижевност и уметност. Није случајно што је Матицки предложио ову тему: њему се као фолклористи и књижевном историчару, песнику и приповедачу, проблематика језика отварала у различитим облицима: научноистраживачком и непосредном – творачком. Слично је и са осталим судеоницима – историчарима и теоретичарима књижевности, лингвистима, преводиоцима и песницима, који су са различитих аспеката приступали феномену језика. Захваљујући сучељавању и укрштању различитих перспектива учесника скупа, након сесија вођена је занимљива и подстицајна дискусија која, штампана са поднетим саопштењима, чини органску целину.

Скуп и зборник у коме су објављени радови били су прилика да се пажња посвети густој мрежи односа које језик твори у књижевном делу. Али, не само у њему већ и у култури. Исход полемике о нормирању српског књижевног језика, вођене у првој половини 19. века између Вука и његових опонената, како то примећује историчар Мирослав Јовановић, пресудно је утицао не само на даљи језички развој већ и на обликовање националне културне традиције и одабир вредности који ће постати културни и књижевни канон и представљао је „један од централних догађаја српске културне историје модерног доба”.¹ Чини се да су тог значаја ум-

¹ Мирослав Јовановић, „Три тезе о језику и друштвеној историји”, *Језик и друштвена историја*, Стубови културе, Београд, 2002, стр. 5.

ногоме били свесни Вук и његови опоненти, јер је та расправа већ тада попримила карактер „борбе” односно „рата” за српски језик.

Занимљиво је да су сличне терминолошке одреднице у представљању тог сукоба и његових опозитних становишта користили и бројни истраживачи и врсни зналци Вуковог дела: Љуба Стојановић, Александар Белић, Берислав Николић, Миодраг Поповић, Јован Деретић, да поменемо само неке. зашто је важно указати на ову подударност? Па, између осталог и стога што она опстаје на представи о непомирљивости понуђених опција и њиховом одлучном разрешењу као услову напретка језика и нације.

Нема сумње да је тренутак Вукове „борба за народни језик”, по карактеру и утицају, био не еволутивни већ „експлозивни” процес, тј. да је означио ону тачку развоја када, по Лотману, „закони узрочно-последичних веза поново ступају на снагу [...] а кривуља прескаче на потпуно нов, сложенији пут [...]”²

Том језичком променом и њеном функционалном везом са другим новинама у култури и посебно књижевности, бавио се и Новица Петковић. Иако није довео у питање тезу да нова српска књижевност почиње језичком реформом Вука Караџића и да нова српска лирика у Бранку Радичевићу има свог зачетника, Петковић је дао низ оригиналних напомена које унеколико бацају ново светло на ову проблематику:

„О тој се реформи (Вуковој) досад толико писало да се, изгледа, више ништа ново не може рећи. Па ипак, не можемо да не приметимо да се занемарује сасвим очигледна чињеница да је Караџић узевши за основицу новоштокавске херцеговачке говоре, наш књижевни језик практично везао за периферију, а не за средиште српске културе. То није могло да далекосежније не утиче на каснији напредак културе, и нарочито на књижевност.”³ Вуков књижевни језик, будући да потиче из традиционалне усмене руралне културе, а преузимајући комуникациону улогу у новој урбаној култури и писаној књижевности, прошао је кроз процес „сложеног и мучног прилагођавања новим потребама”,⁴ тако да се тек са „београдским стилем” почетком 20. века конституише модеран књижевни језик.

² Јуриј Михајлович Лотман, „Дисконтинуирано и континуирано”, *Култура и експлозија*, Народна књига, 2004, стр. 26.

³ Новица Петковић, „Језик, књижевност и култура”, *Словенске пчеле у Грачаници*, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд, 2007, стр. 30.

⁴ Исто, стр. 30.

Извесно је да је и то један од разлога што су расправе које се тичу језика у епохи модерне биле поново актуелизоване. Још почетком деведесетих година 19. века Слободан Јовановић је у критици „Зановети” Милана Ђ. Милићевића констатовао да је „Вук са својим ’сељачким речником’ уз једну услугу од које веће нема, учинио и једну малу штету. Наиме, он нам је натоварио ту предрасуду, да је народ једини који ствара језик.”⁵ Указујући како народ за финије осећање и апстрактну и сложенију мисао нема своју реч и да су писци ти који непосредно учествују у процесу градње језика, један од твораца „београдског стила” је унеколико релативизирао апологетски однос према Вуковој језичкој реформи и назначио промене у језику до којих је дошло на размеђи 19. и 20. века.

Убрзо након Слободана Јовановића и Љубомир Недић, такође заслужан за стварање „београдског стила”, објавио је на уводном месту у *Српском прегледу* чланак „Српски књижевни језик”, у коме је, разматрајући однос књижевног и народног језика, дошао до сличног закључка: народни језик, упркос лексичког богатства које поседује, не може бити основа развоју савремене књижевности и науке: „Народ је стварао речи само за оно за што су му оне требале; за оно што није познавао, он не само није стварао речи, него нема у својем речнику ни основа из којих би се оне могле у духу језика извести.”⁶ Отуда и неопходност да се тај недостатак надомести „речима из нашег старог језика и језика сродних нашем”.

Народни језик је, по Недићу, показивао још једну слабост, а то је да због постојања и употребе бројних дијалеката није поседовао моћ духовног и културног обједињења, које је у ситуацији политичке разједињености српског народа, било посебно важно. Ту врсту интегративности доносио је и омогућавао „београдски стил”.

Ипак, расправе о језику нису били само специфичност српске књижевности епохе модерне, оне су вођене у већини европских књижевности и током времена добијале на значају и жестини. На једној страни, постојала је потреба за стварањем универзалног језика, којим би се премостиле разлике и успоставила тешња уметничка и духовна комуникација између различитих култура (тада се појављују есперанто, *lingua romana*, *volapük*, „плави језик”), а на другој страни, са порастом националне самосвести расла је и потреба за рехабилитацијом политич-

⁵ Слободан Јовановић, „’Зановет’ Милана Ђ. Милићевића”, *Непознати рукописи Слободана Јовановића 1892–1902*, прир. Станиша Војиновић, Филип Вишњић, Београд, 2005, стр. 220.

⁶ Љубомир Недић, „Српски књижевни језик”, *Сабрана дела*, Народна мисао, Београд, 1929, стр. 245.

ки потиснутих језика, какви су били словенски језици у Аустроугарској монархији или народни језик у Норвешкој, Финској или Ирској. Тада и хебрејски добија статус јеврејског „државног” језика.⁷ Извесно је да је у српској књижевности ова национално-политичка проблематика језика била актуелнија.

Та свест о суштинском значају језика како у књижевном стварању тако и у процесу духовног и културног развитка народа средишна је у чланку Петра Кочића „За српски језик”, у коме је као мото узета мисао Ивана Тургењева о неуништивом витализму руског језика. Кочић разматра промене које су у српском језику у Босни и Херцеговини настале под утицајем аустроугарске окупације и њених културно-просветних ус-танова и указује на њихове негативне и далекосежне последице:

„Утицај нове управе и њених установа на наш језик тако је штетан и тако очигледан да морамо страховати да нам се наш красни језик, најљепши међу словенским језицима, сасвим не исквари, не изблиједи, не изгуби сву ону своју кристалну јасност и љупку звучност којој готове равне нема. Ми смо добили у књигама, у новинама, у законима, наредбама, по школама и по судовима некакав језик који стоји у врло лабавој, често пута ни у каквој, вези са живим народним говором. То је једна одурна српскохрватска наказа, тешка и усиљена, много пута потпуно неразумљива, без гипкости, еластичности, звучности, тих битних особина нашег крепког језика. То је језик као наш, а није наш. Наше су ријечи, али језик није наш. Из тог језика не провејава дух и не бије мирис нашег језика, то није језик који смо научили са мајчиних усана, то није богомдани језик народних умотворина, пјесама и приповједака, којима је тако богата наша отаџбина.”⁸

У контексту ових Кочићевих ставова може бити занимљива сличност са њему савременим аустријским писцем и новинаром Карлом Краусом, који је дубоко веровао у способност чистог, неисквареног језика да искаже суштину ствари и по томе био близак песницима симболизма, чију езотеричност није делио. Краус се борио против злоупотребе и деформација језика у штампи и државним институцијама, указивао на

⁷ Видети: Жак Дига, „Питање језика”, *Културни живот у Европи на прелазу 19. у 20. век*, Клио, Београд, стр. 150.

⁸ Петар Кочић, „За српски језик”, *Изабрана дјела*, приредио Горан Максимовић, Издавачка књижарница Зорана Стојановића, Сремски Карловци – Нови Сад, 2006, стр. 344–345.

отуђеност тог језика који замагљује истину о реалности и шаље лажну поруку о њој.

Кочићеви увиди су унеколико били подударни са Краусовим и примењени у *Суданији* и *Јазавцу пред судом*, с тим што је сучељавање језика правних аката и колоквијалног језика друштвене збиље код српског писца добило облик сучељавања страног и матерњег говора, који се појављује у искривљеном, често карикатуралном облику.

Како по Лотману, моменат избора у процесима у култури значи пресецање других могућности, то су и одабир „београдског стила” и његова превласт допринели елиминацији других потенцијалних језичких модела и постали важна етапа у развоју српског књижевног језика. Већма практикован и негован у интелектуалном и књижевном кругу око *Српског прегледа* и *Српског књижевног гласника*, „вредносне националне вертикале”, елеменат кохезије целокупне националне културе од њеног центра до периферије. Али, убрзо је постао и повод отпору најмлађе генерације модерниста, јер је његова нормативност, прецизност и јасност доживљавана као својеврсна брана индивидуалним песничким поетикама и експериментима са језиком.

И ова врста језичких расправа била је саставни део европског модернизма. Испитивање граница језика и његових изражајних могућности био је битан постулат нових поетичких тежњи, а језички експерименти њихов саставни део. Футуристички „заумни језик” Хлебњикова и Кручоњиха као својеврстан покушај налажења „трансменталног” језика и стварања „транспрационалне поезије”⁹ спадао је међу најзначајније.

У вишејезичним срединама, какав је био Беч, постојала је и свест о ограничениости језичке комуникације и различитим „шумовима” које она производи, па су о томе написане бројне теоријске расправе (Фрица Маутнера, Адолфа Штера, Хуга Хофманстала, Карла Крауса).

У српској књижевности битку за нов књижевни језик скоро истовремено са Кочићем започињао је и Винавер, и то не са језичке периферије већ из њеног културног средишта у окружењу твораца и поборника „београдског стила.” Антитрадиционалиста у свим сегментима свог књижевног делања, Винавер је то био и у језику, где је направио отклон и према језичкој фолклорној традицији, али и према новом књижевном стандарду кодификованом у тадашњем књижевном и културном животу понајвише посредством *Српског књижевног гласника* и неприкосновених ауторитета Јована Скерлића, Богдана и Павла Поповића.

⁹ Исто, стр. 152–153.

По Винаверу, постојећи књижевни језик не само да више није био „у досегу колективног народног стварања”, већ „није био ни остварен”.¹⁰ Његош јесте био врхунац усмене језичке традиције, али даља еволуција у том правцу, сматра Винавер, није више била могућа. Као и кодификација. Ставом да „осећање за нов стварајући језик не може нико имати потпуно”, односно да је „једино и искључиво *уметник* меродаван за грађење језика,”¹¹ овај авангардиста је озбиљно ставио под сумњу могућност било ког, па и „београдског стила”, да одговори на савремене језичке и поетичке изазове. Већ његова дефиниција језика спречава такву могућност:

„Под језиком не треба разумети принову у речима и поштовање ове или оне синтаксичке финоће. Под језиком ваља шире схватити *жубор језика*, матице у њему, убрзање, ускорене, ток, шум, темпо, убедљивост, таласање, динамику језика.”¹²

Посматрајући из те перспективе, Винаверу је готово читава српска литература изгледала као да је створена у духу и ритму епског десетерца, кога је препознавао подједнако у народној поезији као и преводу Библије, текстовима Слободана Јовановића или модерним песничким класицима Дучићу, Ракићу, Пандуровићу. Тек у генерацији авангардиста, којој је и сам припадао, у поетском језику Црњанског, Растка Петровића или Момчила Настасијевића, Винавер је откривао нови дух матерњег језика и његове могућности. Сваки од поменутих песника, поседујући наглашену поетичку самосвест, готово опсесивно се бавио језиком, истраживао његове дубине, звуковност, мелодијске и ритмичке особености. Иако је Љубомир Мицић са зенитизмом најдаље отишао у експериментима са језиком, та врста језичке и поетичке праксе није се могла даље развијати, тако да су Настасијевићева истраживања и опредељеност за „праматерњу мелодију”, дадаистичко рашчлањавање синтаксе Растка Петровића или ритмичко-мелодијске језичке каденце Црњанског, примењени како у прозном тако и песничком говору, остали међу најподстицајнијим у развојним процесима српске поезије и прозе.

Али, експерименти са језиком и истраживање његових граница код поменутих писаца не могу се означити као зачетничка. У новој српској књижевности од Ђорђа марковића Кодера па до Ђурчина, који је првих година двадесетог века бунтовнички, и то на страницама *Српског књи-*

¹⁰ Станислав Винавер, „Језичке могућности”, *Песнички модернизам*, приредио Гојко Тешић, Центар за културу, Пожаревац, 2006, стр. 93.

¹¹ Исто, стр. 147.

¹² Исто, стр. 94.

жевног гласника, одбијао да се повинује прокламованим језичким и поетичким правилима, присутна је та врста активности.

Бранећи стваралачке слободе, а у оквиру њих и оне у језику, Светислав Стефановић се позивао управо на романтичара Лазу Костића и његова поигравања језичким облицима и налазио подударност са актуелном ситуацијом:

„Отуд интерес за његове (Костићеве) језичке особености, његова експериментисања са речима, облицима и фразом, сада када је опет борба са изразом и тражење нових израза, нових могућности и веза међу речима и облицима на дневном реду. У нашем песнички још тако неизрађеном језику...” (Подвукла В. М.)

Када се узме још да су пре Костића, а после Бранка, постојале и представљале нашу поезију песме Малетића, Сундечића, Суботића, Милице Српскиње и др., да је Змај био још у водама Бранкове поезије и тек почео налазити свој лирски тон – онда ће се тек моћи правилно оценити колики је скок учинила наша поезија у Л. Костића. *Тај скок није био лагано пењање на лествицама предходника, него истински један сасвим експлозиван скок у висину и ширину, и темом и фразом*”. (Подвукла В. М.).¹³

Овом Стефановићевом оценом Костићевих језичко-стилских и тематских иновација као, у оквирима српске књижевности, својеврсног „експлозиваног скока у висину и ширину”, вратили смо се поново Лотмановим полазним премисама о експлозивним и еволутивним процесима у култури и уметности.

У радовима у овом зборнику посвећеном писцима као творцима српског књижевног језика, ти процеси, који су много чешће били еволутивног карактера, вишеструко су сагледани и осветљени у дијахроничкој и синхроничкој равни. Развојна линија конституисања српског књижевног језика прати се од Доситејевих и Стеријиних настојања да се силе славеносербског језика преусмере ка матици народног језика до кодификације настале Вуковом језичком реформом, преко сложених трансформативних процеса као и различитих врста отпора језичком стандарду.

Посебна пажња посвећена је предвуковској традицији, тим пре што се навршило 200 година од реформе језика и писма Вуковог предходника Саве Мркаља, па је то било прилика да се са становишта савремене

¹³ Светислав Стефановић, „О Лазу Костићу”, *Писци као критичари пре Првог светског рата*, прир. Предраг Протић, Српска књижевна критика, књ. 12, Матица српска – Институт за књижевност и уметност, Нови Сад – Београд, 1979, стр. 202–203.

лингвистике добије увид у којој је мери Саво Мркаљ припремао терен за Вуков рад на језику. Ако се имају у виду и неке друге „предвуковске” идеје у приморској и дубровачкој књижевности (Игњат Ђурђевић и Иван Антун Ненадић) добија се комплекснији социолингвистички увид у Вукову делатност на реформи језика и његов сакупљачки рад, односно потпунија слика културног пресека и промена које се дешавају у појединим њеним слојевима. На основу тих чињеница лакше је разумети зашто је језичка реформа добила карактер сукоба и својеврсног „рата за српски језик” и као таква постала књижевноисторијска одредница.

У средишту зборника, који је пред читаоцима, више но сам сукоб и његове опонентне стране, о чему је доста писано и који је, како је то раније показао историчар Мирослав Јовановић, често превазилазио ризину чисто лингвистичких спорења и улазио у сферу супротстављених политичких и културних концепата, нашли су се настављачи вуковске традиције, али и сложени процеси њених мена, надграђивања, укрштања, разградње и оспоравања.

Ипак, ваља приметити да по особеној дијалектици и у случајевима фундаменталних промена песничког језика попут оних код авангардиста какав је био Момчило Настасијевић, континуитет са традицијом није био прекидан. Језик овог песника је остао „изворно језик традиције, историјска реалност, обухватно културно памћење. Текст читан у слојевима митопоетским и фолклорним, образује посебан појмовника у сликама, једну врсту идиоматског вишејезичног праречника усменог порекла, који гради по свој логици и своме ритму.”¹⁴

И Настасијевићев савременик Растко Петровић у трагању за прамелодијом и „пралиповим језиком” окретао се фолклорној баштини и преко ње настојао да се приближи изворима митске свести и „младићству народног генија”. Но, уместо епских или лирских песама, пажња је била фокусирана на кратке и занемарене усмене форме: басме, разбрајалице, загонетке, чија су сажетост, ритмичност или значењска затамњеност у највећој мери одговарали потребама језика авангардних уметника.

Тиме се употпуњује представа о томе како победом вуковског начела кривуља развоја прескаче и утире нове путеве књижевног језика и утиче на промену књижевне и културне парадигме, а у којим случајевима одступа од ње.

¹⁴ Хатица Крњевић, „Пролегомена за једно читање ’Записа о даровима моје рођаке Марије’”, *Поетика Момчила Настасијевића*, зборник, Институт за књижевност и уметност, Дечије новине, Београд, Горњи Милановац, 1994, стр. 106.

Извесно је да обимна и изазовна тема каква је *Писци као творци српског књижевног језика* није могла у једном зборнику бити подједнако и у свим сегментима истражена. Обрађени су поједини њени значајни сегменти и појаве.

Аутори радова у зборнику бавили су се ранијим периодима и анализирали језик бугарштица као и језик уметничких спева о Првом српском устанку како би утврдили посредне или непосредне утицаје лексичких и морфолошких својстава усменог песништва на писану уметничку реч.

Посебно су драгоцене настојања да се опишу и назначе својства језика појединих епоха или стилских раздобља (просветитељства, романтизма, реализма, модерне, авангарде, неоавангарде), јер су заснована на широким увидима друштвеног и културног контекста и познавању репрезентативних представника и парадигматичних жанрова тих епоха.

Ништа мање није значајан и изазован покушај да се утврди језик значајних стваралаца или, како је говорила Исидора Секулић – „језик-коносаца” какви су Његош, Сима Милутиновић Сарајлије, Ђорђе Марковић Кодер, Лаза Костић, Милутин Бојић, Растко Петровић, Милош Црњански, Александар Поповић. Међу њих свакако спада и сама исидора, која је луцидном опаском да „песник најпотпуније употребљава језик, али народни језик креће и буди песника међу онима који су даровити за песму,¹⁵ опомињала на разнолике функције и могућности језика и на легитимност разликовања песничког и књижевног језика. Осамдесетогодишњица живота писца Драгослава Михајловића била је један од повода да се та теза провери.

Као што је назначено у наслову зборника – *Писци као творци српског књижевног језика* јесу били средишна тема, али није пренебрегнут ни удео и значај у развоју језика које има преводичаки рад, односно начин на који „језик оживљава у преводу”. Требало би при том имати на уму да су неки од превода дела великих светских писаца попут Шекспира, Сервантеса, Ариоста, Ничеа, представљали не само датум у српском књижевном већ и културном животу и да је тренутак када су почеле озбиљне полемике у часописима о језику превода, а то је било на размеђи 19. и 20. века, и то био знак зрелости националне културе и језика.

¹⁵ Исидора Секулић, „Српски народни језик, боље рећи говор”, *Критички радови Исидоре Секулић*, прир. С. Леовац, Српска књижевна критика, књ. 14, Матица српска – Институт за књижевност и уметност, Нови Сад – Београд, 1977, стр. 98.

ЛИТЕРАТУРА

- Винавер 2006:** Винавер, Станислав. „Језичке могућности”, *Песнички модернизам*, прир. Г. Тешић, Пожаревац: Центар за културу, 92–151.
- Дига 2007:** Дига, Жак, „Питање језика”, *Културни живот у Европи на прелазу 19. у 20. век*, Београд: Клио, 149–153.
- Јовановић 2002:** Јовановић, Мирослав, „Три тезе о језику и друштвеној историји”, *Језик и друштвена историја*, Београд: Стубови културе.
- Јовановић 2005:** Јовановић, Слободан, *Непознати рукописи Слободана Јовановића 1892–1902*, прир. С. Војновић, Београд: Филип Вишњић.
- Кочић 2006:** Кочић, Петар, „За српски језик”, *Изабрана дјела*, прир. Г. Максимовић, Сремски Карловци – Нови Сад: Издавачка књижевна Зорана Стојановића, 344–348.
- Лотман 2004:** Лотман, Јуриј Михајлович, *Култура и експлозија*, Београд: Народна књига.
- Недић 1929:** Недић, Љубомир, „Српски књижевни језик”, *Сабрана дела, Народна мисао*, Београд, 245–249.
- Петковић 2007:** Петковић, Новица, „Језик, књижевност и култура”, *Словенске пчеле у Грачаници* (прир. Д. Хамовић), Београд: Завод за уџбенике 29–40.
- Секулић 1977:** Секулић, Исидора, „Српски народни језик, боље рећи говор”, *Критички радови Исидоре Секулић*, прир. С. Леовац, Српска књижевна критика, књ. 14, Нови Сад – Београд: Матица српска – Институт за књижевност и уметност, 97–108.
- Стефановић 1979:** Стефановић, Светислав, „О Лази Костићу”, *Писци као критичари пре Првог светског рата*, прир. П. Протић, Српска књижевна критика, књ. 12, Нови Сад – Београд: Матица српска – Институт за књижевност и уметност, 92–212.

Vesna Matović

WRITERS AS CREATORS OF THE SERBIAN LITERARY LANGUAGE

Summary

This paper explains the origin and concept of the collection of papers *Writers as Creators of the Serbian Literary Language*, calls attention to the importance of the

polemics instigated by Vuk's linguistic reform and its consequences for the general development of the Serbian language, literature and culture. Particular attention is devoted to the epoch of Modernism, when, largely thanks to the mediation of *Srpski književni glasnik*, a modern literary language was constituted and codified by the "Belgrade style"; however, at the same time resistance and deviations from that style appeared.